

לשוננו לעם

עורכים: ע' איתן ומ' מדן

כרך לה, תשמ"ד

האקדמיה ללשון העברית
מוגן בזכויות יוצרים

פתפּוּתֵי בִּיצִים — בֵּין בִּיצִים לְבָצִים

העברית שבפינו אינה עשירה בביטויי חידודים קנטרניים מנכסי מורשת הלשון שבמקורות. הניבים הפולקלוריים מסוג זה, הרווחים אצלנו, קצתם אסופים מלעז וקצתם צמחו בעברית המדוברת בארץ מתחילת המאה בקירוב ועד היום, ואפילו טָהָרָן לשון בעל פֹּרְחוֹ יגיב על המחוספס שבהם בחיך ויבליג, כי לא בתחום הזה אתגר נכון לו. לפיכך פשאישי ציבור במעמד מכובד כמו ח"כ פננסת משסע את דברי יריבו בקנטור: "פְּתֻפּוּתֵי בִּיצִים!", פְּרוּצָה לומר בלשון פשוטה "אתה מדבר הבלים!", "אתה מקשקש דברים בטלים!", "פּטפּוּט!", "שטויות!", ראוי לשאוב נחת לפחות מעבריותו הפשרה של קנטור תלמודי זה ולברך על תחייתו בלשון המדוברת. עם זה טוב להטות אוזן קשבת לדרך השימוש בו ולנָדָא, אם חידוש של ממש בו בטיעון לעניינו, או אינו אלא ביטוי למדני של מליצה להתגדר במקוריותו.

מקור הביטוי "פתפּוּתֵי בִּיצִים" פירוש' סנהדרין יא, ז, ושם: "והמְנַתֵּר על דברי הנביא (במשנה שם: ונביא שעבר על דברי עצמו, מיתתו בידי שמים וכו') פְּעִידוֹ הַחֹזֶה¹. אמר רב

1. הנוסח המלא מובא בתוספתא, סנהדרין יד, טו: "והמְנַתֵּר על דברי

נביא פחבירו של מיכה, ונביא שעובר על דברי עצמו פְּעִידוֹ"; ואילו בהמשך

שמואל בר רב יצחק: זה אמציה פהן בית אל². אמר רבי יוסי:
 פתפתי בְּצִיִּים הִיוּ שָׁם. ואיזה זה? זה יהונתן בן
 גרשום בן משה³. ושם פני משה: "פתפתי בְּצִיִּים, כמו פצים,
 מלשון הפְּצִירָה פִּים (שמואל א יג כא), כלומר שהיה הנביא
 שקר הזה מפתה אותו ומפצירו הרבה, עד שנתרצה לילך ולאכול
 עמו". אותו המקור בשינויים קלים בשיר השירים רבה, סמכוני
 באשישות: "נכנס רבי מאיר ודרש: (מלכים א' יג, יא) ונביא
 אחד זקן יושב בבית אל, ואיזה זה? זה אמציה פהן בית אל.
 אמר לו רבי יוסי: מאיר, פתפתי בְּצִיִּים יש כאן. איזה
 זה? זה יונתן בן גרשום בן משה". משני המקורות הללו אנו
 למדים: (א) שמדובר בזיהוי שמו של האיש שויתר על דברי
 נביא, להדגמת הנאמר במשנה, ורבי יוסי הפריך את זיהוי
 אמציה שקבע רבי מאיר, וזיהה את יונתן, ולדעתו, היה שם
 — נוסח אחר: יש כאן — ערפוב שמות מתוך דמיון־מה של
 זה לזה, כיון שאמציה היה פהן הבעל בבית־אל, ויונתן היה פהן
 פסל מיכה לשבט הדני: (ב) וכן מדובר בפתפתי בְּצִיִּים

פירוש, סנהדרין יא, ה: "ונביא שעבר על דברי עצמו, פחבירו של מיכה, הדא
 הוא דכתיב (מלכים א' יג, יא): ונביא אחד זקן יושב בבית אל וכו'".

2. אמציה, פהן בית הבעל בבית־אל בימי ירבעם, קם על עמוס להניאו
 מלהתנבא. ראה עמוס ז.

3. "... יהונתן בן גרשום בן מנשה (נו"ן תלויה) הוא ובניו היו
 פהנים לשבט הדני עד יום גלות הארץ, וישימו להם פסל מיכה אשר עשה, כל
 ימי היות בית האלהים בְּשֵׁלָה" (שופטים יח, ל—לא); לפי ירוש', ברכות ט, ב:
 "... אם זכה — בן משה (כשחזר בתשובה), ואם לאו — בן מנשה (עבד
 עבודה זרה), ובבבא בתרא קט ע"ב: וכי בן מנשה הוא, והלא בן משה הוא
 וכו'? אלא מתוך שעשה מעשה מנשה, תלאו הפתוב במנשה.

(בְּצִיִּים בלי יו"ד), ולא בפתפותי בְּיָצִים, כפי שנשתגר בשימוש בימינו. ביטוי חידודים זה אומר "פענחני", והוא אפוף סימני שאלה: מה עניין "פתפתי" כאן, וכיצד נתגלגלו בְּיָצִים לתוך קריאת הביניים הנ"ל, ובכלל, אם יש בזה קנטור, מה פשרו? ומה אומרים המילונים העבריים על פתפתי בְּיָצִים? שמואל יוסף פיין ב"האוצר" שלו מבאר: "פתפתי בְּיָצִים מטורפים בתבשיל, והוא משל לדיוקים קטנים, שיש לדקדק ולפקפק בדבר". אליעזר בן-יהודה במילונו מביא את הביאור הנ"ל בשם אומרו, ומוסיף: "או בדברים תפלים וכדומה" (ראה בהרחבה להלן). יהודה גור במילונו: "פינוי היתולי לערבוב דברים". מאיר מדן במילונו "מאלף עד תו": "בלבול דברים". אבן שושן במילונו: "בלבול דברים, ערבוב של עניינים, קשקושים". יעקב פנעני במילונו: "פתפת — בלב, דיבר דיבורי סרק". המשותף לביאורים הללו, בלבול דברים, משתמע כמסקנה מהחלפת שם הפהן לעבודה זרה שבדרוש המקורי הנ"ל בשם אחר של בן תקופה אחרת ובעל רקע שונה, ואפשר להוסיף על זה את הפינויים: דיבורי סרק, קשקושים, דיוקים מפוקפקים, משל והיתול כנ"ל. אך כל אלה סיפום תיאורי הם מתוך הערכת הנאמר במקור, עם הַדְגָּשׁ מדמיונו ובטעמו של המעריך. וחוזרת הקושיה למקומה, "פתפתי ביצים" בדיוק, מה הם?

א' בן-יהודה פתח את הערתו בעניין זה בהודאה: "ביטוי זה עדיין לא מצא את פירושו...". ואף על פי כן עשו סופרים שימוש בו כהבנתם, כגון: (ציטוט במילונו של פנעני) "ואתה מפתפת לי פתפתי בְּיָצִים שכאלה?" — א' שלונסקי; "ואל תפתפת פתפתי בְּיָצִים" — מ' ליפסון; (ציטוט במילון אבן

שושן) "מוטב שתשתוק, טובה לא תצמח לך מפתפותי ביצים שכמו אלה" — א"א קבק. משום מה נצטיירו להם פתפותי ביצים ככריך של פטפוטי דברים (בהחלפת ת"וין בטי"תין) עם ביצי פולקלור, בהפיכת ביצים (בלי יו"ד) לביצים. הפליג מכולם יעקב פנעני, בהגדירו את הפועל פתפת (בלא צירוף לביצים) — בלב, דיבר דיבורי סרק, וזה חידוש גמור, ואין אסמכתא לו כל עיקר. גם ביאורו של "פני משה", כי "ביצים כמו פצים, מלשון הפצירה פים", מפליג למרחקים, וזה מתקשר בדוחק לנסמך "פתפותי". והצירוף "פתפותי ביצים" עדיין סתום. אפשר לומר בפאראפראזה לדברי רבי יוסי הנ"ל: "צפיחית בדבש יש כאן", כנאמר בניב הפולקלורי היידי; היינו: על השאלה, 'צפיחית בדבש מהי?' מגלגל המשיב דברים סחור סחור על מרקחת מרוקחת בדבש, ועל טעם המן פצפיחית בדבש, והוא הופך ומהפך בצפיחית שהיא מעניין צפיחית בדבש, ומפל המללנות הזאת אין אנו משכילים לדעת צפיחית מהי⁴.

בהמשך הערתו העלה א' בן-יהודה את הרעיון, שפתפותי ביצים פירושו ריסקי ביצים, וזה קשור למסורת חז"ל על יונתן בן גרשום בן מנשה, כמסופר עליו בארמית פירוש, ברכות ט, ב ובירוש' סנהדרין יא, ה, שהיה פומר לעבודה זרה והשתמש

---

4. וכדומה: ועורות תחשים (שמות כה, ה), היו מבארים בידיש "תחשנפעל" (תרגום יהואש: תחשפעל), מלשון תחש, וכיון שתחש הוא יצור אגדי, לפי שבת כח ע"ב, ולא הכריעו החכמים אם היה בהמה או חיה, ועליה נאמר במדרש תנחומא, תרומה ו, פי "מעשה ניסים היה, ולשעה שנבראת בו בשעה נגנוה", לא ידע המלמד בחדר להגדירה אלא על ידי חזרה על תחש שבמקור, והמבין יבין...

במרמה לטובת הנאתו. הוא היה מניא את הפא לְעִבְדָּה אצלו מלהקריב לה קרבן בהמה, בלגלוג עליה: "מה זו מועילה לך? לא רואה ולא שומעת, לא אוכלת ולא שותה, לא מטיבה ולא מריעה, ולא מדברת". ובעצתו היה הלה מביא קרבן מנחה של קערת סולת עם עשר גֵּי צִיִּים. לאחר שהלך, היה יונתן שולח ידו במנחה ואוכל את הַ גֵּי צִיִּים. בזכות הביזיון שנהג בעבודה זרה האריך ימים רבים עד ימי שלמה המלך, וכבר בימי דוד המלך החליף את עיסוקו ועשה תשובה. א' בן יהודה ראה בפיטוי "פתפתי ביצים היו שם" רמו לאותו המעשה של יונתן בשבירת עשר הביצים ואכילתן, לבל ישמשו קרבן לעבודה זרה. לפיו מסתבר, שעניין זה הובא שם לציון המוניטין שיצא ליונתן בזה במסורת העם.

כל ההסבר הזה אינו מסיר אפילו אחד מסימני השאלה שנמנו למעלה בדרך לפענוח הצירוף הנדון, ובעיקר, אין בו תשובה להחלפת בָּצִים בְּבִיצִים, והוא גם פוסח על נוסח הביטוי "פתפתי בָּצִים י ש פ א נ" שבשיר השירים רבה, המורה על מעשה המתרחש בעיצומו של הויכוח בין החכמים, ולא על פרט אופייני בפרשת חייו של יונתן.

קצה החוט המוביל לפענוח הצירוף "פתפתי בָּצִים" יש לאתר בכיוון הלוח של הנושא הנדון, והוא החלפת זיהוי שם בזיהוי של אחר, והטעות הנובעת מזה; ולא הסטייה לאפיוזדה בחיי יונתן הנ"ל, שאינה מעלה ולא מורידה פֶּאן. מבוקש אפוא אח וְרַע בספרות חז"ל, שיש בו צירוף מקרים דומה של טעות מתוך החלפת זיהוי שם בזיהוי של אחר, כדי לבלוש בו אחר סימוכים לענייננו. והרי סיפור כזה לפנינו.

בסנהדרין ה' ע"ב מובא (לעניין תלמיד הפא להורות בענייני איסור והיתר, צריך לקבל רשות מרבו לכך, כדי שייפטר מתשלום נזק, אם לאחר שפסק ראה שטעה): "אי גמיר, רשותא למה ליה למישקל (= אם למד, למה לו לקחת רשות)? משום מעשה שהיה, דתניא: פעם אחת הלך רבי למקום אחד וראה בני אדם שמגבלין עיסותיהן בטומאה. אמר להם: מפני מה אתם מגבלין עיסותיכם בטומאה? אמרו לו: תלמיד אחד בא לכאן והורה לנו מ'י ב'צ'ע'ים אין מכשירין (= מי אגמים אינם מכשירים פלים לקבל טומאה, לכן אין טומאת אדם מטמאה אותם), והוא מ'י ב'י'צ'ים דרש להו, ואינהו סבור מ'י ב'צ'ע'ים קאמר. וטעו נמי בהא מ'י קרמיון ומ'י פ'יגה⁵ פסולין, מפני שהן מ'י ב'צ'ים (נוסח אחר: ב'צ'עים). בעברית: התלמיד דיבר על מ'י ב'י'צ'ים, כלומר: על לישת עיסה בחלמון ובחלבון של ב'י'צ'י תרנגולות ואוזים, והם הבינו שהוא מדבר על מ'י ב'צ'עים = ב'צ'ים, מלשון ב'י'צה, ב'י'ץ⁶; וכך טעו גם

---

5. קרמיון ופיגה — נהרות המקיפים את ארץ-ישראל (בבא בתרא עד ע"ב). בעל הערוך זיהה אותו בנהר אמנה, מנהרות דמשק (פתיב: א'ב'נה — מלכים ב' ה, יב). יש מזהים את קרמיון בנעמן (ראה: הגיאוגרפיה במשנה, בן-ציון סגל). פיגה — מקורות הירקון שליד מעיינות ראש העין. ז'כר לו בשם הפפר הערבי פג'ה, שהיה קיים שם עד מלחמת השחרור. לדעת שמואל קליין בספרו "ארץ יהודה", עמוד 178, הריהו גלגול השם א'פ'ק המקראית, והיונים הספו את שמה לפיגה.

6. ושם בתוספות, דיבור המתחיל ואינהו סבור מי בעצים — תימה, היאך טעו בין ב'י'צ'ים לבצעים? ואמר רבינו חם: דאינהו סבור, דמי ב'י'צ'ים

לגבי מי קרמיון ומי פיגה, הפסולים לרחיצת זבים ומצורעים ולקדש מי חטאת⁷.

טעות זו נגרמה, משום שיהודי אותו המקום לא הגו את העי"ן, והמלה "בצעים", היא בְּצִים, נשמעה באוזניהם כמו בְּצִים, ובידוע שהעי"ן, כפי שהיא נהגית פיוס אצל יהודים יוצאי ארצות ערב, לא נהגתה כלל בעברית של יהודי צפון ארץ-ישראל ושל השומרונים ובארמית בתקופת התלמוד⁸. על ידי זה באו יהודי המקום ההוא לידי תקלה בלישת עיסותיהם בטומאה בְּמִי בְּצִים, היינו — ב פ ת פ ו ת י (בְּמִי) בְּצִים, ופתפות הריהו ריפוך הפת האפויה, הבא מתוך לישת בְּצִיקָה בנוזלים, כדי שיהיה

דקאמר, דהיינו מִי בְּצִים, דכתיב (איוב ח, יא) היגאה גמא בלא בְּצָה, וטעו בין בְּצִים לְבִצִים.

7. מי קרמיון ומי פיגה פסולין מפני שהם מִי בְּצִים ומי ירמוך פסולין מפני שהם מי תערובות (פרה ח, י) — לעניין פסולים לזבים ולמצורעים ולקדש מי חטאת; רמב"ם: מי בְּצִים — מימות ההטפחה מאמרו ביצותיו וגביו, שניהן פשרים ונתערבו... רבינו שמשון: מי בְּצִים — מלשון (איוב ח, יא) היגאה גמא בלא בְּצָה, והן מי בצעים, ועפר וטיט מעורב בהן, וכתיב: מים חיים אל כלי. והכא איכא חציצה בין מים לכלי. וכך רש"י על בצאתו וגבאיו (יחזקאל מז, יא): בְּצִאתו — של ים, כמו (איוב ח, יא), היגאה גמא בלא בְּצָה וגו', וגבאיו — כמו (מלכים ב ג טז) עשה הנחל הזה גְּבִים גְּבִים. הַ בְּצִים הם הַ בְּצִים שסביבותיו, והגְּבִים הם נקעים שהמים נאספים בהם.

8. השנה השמטת עי"ן: בקי = בקיע (סנהדרים ח ע"ב), ליזה (ירוש' יבמות ב, י) = לעז, ר' זירא (ברכות ב ע"א) = ר' זעירא (ירוש', ברכות ב, ה), פור (אבות ב, ה) = בְּעַר, טינה (טינא — חגיגה טו ע"ב) = טענה, ועוד.

אפשר לפתחה פתים פתים⁹. שמעו המסקרן של סיפור התקלה שקרתה שם הלך ונתגלגל ממקום למקום בשינויים קלים, כמוכח מן ההבדלים שבנוסח בין המקור שבירושלמי לזה שבשיר השירים רבה. וכך היה הביטוי "פתפתי בצים" לאמרת פנף ולשנינה, פכינוי לטעות של החלפת הנכון בלא-נכון מחמת דמיון-מה של זה לזה.

לפיכך כששמע רבי יוסי, שבר-פלוגתא שלו אומר "איזה זה? זה אמציה", קפץ והטיח כנגדו: "פתפתי בצים היו שם! / יש כאן!", כאומר: טעות בידך! לא אמציה פהן הבעל, אלא יונתן פהן פסל מיכה! הא לך בעליל מקרה חוזר של "פתפתי בצים"; וההגנה של המרכאות הלא-פתובות להטעמת הדבר בוקעת מן ההיגד המדע, היו שם! / יש כאן! פיוס נאמר על פגון זה: "החלפת את היוצרות"¹⁰. בתקופת התלמוד היו אומרים בשנינות "פתפתי בצים!".

מכאן: פתפות אינו "פטפוט", ובצים אינן ביצי פולקלור

9. פתפות — ריפוף המביא לידי פחיתה לפתים, כמו: בהדין רכיכה מתפתת היא (ירוש', בלאים ז א); פני משה: ... בסלע רכיכה מתפתפת היא, מתפלת, שכשהיא רפה, הזרעים מפלשין ונוקבין אותה. פתת, פתפת, כלשון פרה, פרפר (שלו הייתי ופפרני — איוב טז, יב) שאם פפר ביצה ונתן לתוך הדג (= פורר ביצה מבושלת... — ביצה יז ע"ב); שיעור פתים פזית, ושל פירורים גם פחות מזית, לפי ההלכה.

10. החלפת יוצרות — החלפת פיוטים של שחרית מיום א' של חג בשל יום ב' של חג, או החלפת פיוטים לחג שחל בשבת בשל חג שחל באחד משאר ימי השבוע. פותחים בפיוטים של שחרית אחרי ברפת "יוצר אור", ולכן הם קרויים "יוצרות".

ולא דיבורי סרק, והמשתמש ב"פתפוחי בָּצִים" לקריאת ביניים של קנטור או היתול פדי להורות על טעות שבהחלפת עניין באחר הדומה לו לכאורה, יבושם לו.

דוד זילבר

בין בקיעה לקריעה

לא במעט נשתהתה תשובתי על מאמרו של חיים אהרנוביץ "בקעים, קרעים — המונח הטכני והגדרתו וכו'" (לל"ע קונטרס א (שמא), מרחשון ה' תשמ"ד), משום שקיויתי, פי התגובה תבוא ממקום אחר והיא שתפטור אותי מן היגיעה שבויפוח. מאחר שהשתיקה נתארכה, מוצדק החשש, פי מקצת קוראים יושפעו מפסיקתו של בעל המאמר, ונמצאתי מסייע בשימת מכשול בפני "סומא בדבר".

הכותב, ח"א, חולק על הנחתי, פי הצירוף המקראי "קרע חלון", אשר גם לדעת כל המפרשים והמילונאים, וכן בשימוש המושאל של ימינו, משמעו הוא "פתח חלון (ראה חלק ב' של מאמרי "מן הריאליה הקדמאית וכו'", "לל"ע קונטרס א (שלא) תשרי-מרחשון ה' תשמ"ג). הוא חולק גם על כך, פי מקורו של אותו צירוף הוא באורח חייהם של קדמונינו שזכני אוהלים, אשר קרעו קריעת חלל, הוא החלון, ביריעת האוהל לצורך אור ואויר. לדעתו, מצוי השימוש בפועל קרע "בשתיחה (בלשון המקרא ובלשון חכמים) גם לעניין חומר מוצק". בטענתו זאת